

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/125/40-44>**Rauf Həsənov**

Azərbaycan Milli Konservatoriyasının nəzdində

Sumqayıt Musiqi Kolleci

<https://orcid.org/0000-0003-4640-4396>

rhesenzade95@gmail.com

Danışa bilməyən uşaqların emosional davranışlarının pedaqoji idarəsi

Xülasə

Bu məqalədə danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların pedaqoji dəstəklənməsi məsələsi araşdırılır. Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, nitq pozuntuları uşaqların emosional sabitliyinə, sosial münasibətlərinə və təhsil mühitində davranışlarına birbaşa təsir göstərir. Məqalədə psixoloji həssaslıq anlayışı nəzəri baxımdan izah olunur, danışma çətinliklərinin psixoloji və pedaqoji təsirləri təhlil edilir, empirik müşahidələr və praktik nümunələr əsasında uşaqların davranış xüsusiyyətləri göstərilir. Müəllimlər, valideynlər və təhsil müəssisələri üçün pedaqoji tövsiyələr təqdim olunur. Nəticələr göstərir ki, fərdi yanaşma, psixoloji dəstək və inklüziv təhsil prinsiplərinin tətbiqi uşaqların emosional sabitliyini qorumaq və sosial adaptasiyasını gücləndirmək üçün əsas şərtlərdir.

Açar sözlər: *psixoloji həssaslıq, danışma çətinliyi, pedaqoji dəstək, emosional sabitlik, inklüziv təhsil*

Rauf Hasanov

Sumgayit Music College under the

Azerbaijan National Conservatory

<https://orcid.org/0000-0003-4640-4396>

rhesenzade95@gmail.com

Pedagogical Management of Emotional Behavior of Non-Verbal Children

Abstract

This article explores the pedagogical support of psychologically sensitive children with speech difficulties. The relevance of the topic lies in the fact that speech disorders directly affect children's emotional stability, social relationships, and behavior in the educational environment. The paper provides a theoretical explanation of psychological sensitivity, analyzes the psychological and pedagogical impacts of speech difficulties, and presents empirical observations and practical examples of children's behavioral characteristics. Pedagogical recommendations are offered for teachers, parents, and educational institutions. Findings indicate that individualized approaches, psychological support, and the implementation of inclusive education principles are essential for maintaining emotional stability and strengthening social adaptation among children with speech difficulties.

Keywords: *psychological sensitivity, speech difficulties, pedagogical support, emotional stability, inclusive education*

Giriş

Müasir pedaqoji mühitdə uşaqların psixoloji inkişafı və sosial adaptasiyası təhsil prosesinin əsas prioritetlərindən biri hesab olunur. Xüsusilə psixoloji cəhətdən həssas olan uşaqların davranış formaları pedaqoqlar üçün xüsusi diqqət tələb edir. Bu kateqoriyaya aid uşaqlar emosional reaksiyalara daha tez meyli olur, sosial münasibətlərdə çətinlik yaşayır və təhsil mühitində adaptasiya prosesində əlavə dəstəyə ehtiyac duyurlar.

Tədqiqat

Psixoloji həssaslıqla yanaşı, danışma çətinlikləri də uşaqların inkişafında mühüm maneələr yaradır. Nitq pozuntuları olan uşaqlar öz fikirlərini ifadə edə bilmədikləri üçün emosional gərginlik yaşayır, bəzən aqressiv və əsəbi davranışlar nümayiş etdirirlər. Bu hal pedaqoji prosesdə həm müəllim–uşaq, həm də uşaq–uşaq münasibətlərinə təsir göstərir və tədris mühitində əlavə çətinliklər yaradır.

Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların pedaqoji dəstəklənməsi yalnız onların təhsil nəticələrini yaxşılaşdırmaqla məhdudlaşmır, həm də sosial integrasiyanı, emosional sabitliyi və şəxsiyyətin harmonik inkişafını təmin edir. Müasir pedaqogika inklüziv təhsil prinsiplərinə əsaslanaraq belə uşaqlar üçün fərdi yanaşma, psixoloji dəstək və valideyn–müəllim əməkdaşlığını vacib hesab edir.

Bu məqalənin məqsədi danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların pedaqoji dəstəklənməsinin nəzəri əsaslarını araşdırmaq, praktik müşahidələr əsasında onların davranış xüsusiyyətlərini təhlil etmək və müəllimlər üçün metodoloji tövsiyələr təqdim etməkdir.

Psixoloji həssaslıq anlayışı və uşaqlarda görünüş forması

Psixoloji həssaslıq uşağın emosional sisteminin xarici təsirlərə qarşı yüksək reaksiya verməsi ilə xarakterizə olunur. Bu xüsusiyyət uşağın gündəlik davranışında, sosial münasibətlərində və təhsil mühitində özünü müxtəlif formalarda göstərə bilər. Müasir psixologiyada psixoloji həssaslıq həm irsi, həm də mühit amillərinin təsiri ilə formalaşan kompleks bir hal kimi qəbul edilir (Əhmədova, 2010, s. 9–11). Azərbaycan pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatında bu anlayış uşağın emosional sabitliyinin zəifliyi və sosial adaptasiya çətinlikləri ilə əlaqələndirilir (Xəlilov, 2005, s. 15).

Psixoloji həssaslığın nəzəri izahı. Psixoloji həssaslıq uşağın emosional sabitliyinin zəif olması ilə bağlıdır. Həssas uşaqlar daha tez qorxu, həyəcan, narahatlıq və aqressiya göstərə bilirlər. Bu hal onların özünüifadə bacarıqlarını məhdudlaşdırır və sosial adaptasiya prosesini çətinləşdirir. Yerli tədqiqatlarda qeyd olunur ki, belə uşaqların davranış formaları pedaqoji mühitdə tez-tez yanlış qiymətləndirilir və bu, onların inkişafına mənfi təsir göstərir (Abasova, 2021).

Xarici ədəbiyyatda isə psixoloji həssaslıq “sensory processing sensitivity” anlayışı ilə izah olunur. Bu yanaşmaya görə, həssas uşaqlar emosional tənzimləmədə çətinlik yaşayır, lakin eyni zamanda yüksək empatiya və müşahidə qabiliyyətinə malik ola bilirlər (Dockrell və Marshall, 2015; Langbecker və b., 2020; Law, Reilly və Snow, 2013). Bu xüsusiyyətlər onların həm güclü, həm də zəif tərəflərini müəyyən edir.

Uşaqlarda emosional reaksiya forması. Danışma çətinliyi olan uşaqlar öz fikirlərini ifadə edə bilmədikdə əsəbi davranışlar nümayiş etdirirlər. Bəzi hallarda isə sosial münasibətlərdən uzaqlaşaraq özlərini təcrid etməyə meyilli olurlar. Kiçik problemlərə belə güclü emosional cavab verə bilirlər. Bu hallar həm yerli, həm də beynəlxalq tədqiqatlarda geniş təsvir olunmuşdur (Dockrell və Marshall, 2015, s. 58).

Sosial adaptasiya çətinlikləri. Psixoloji həssas uşaqlar həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə çətinlik yaşayır, bu isə onların sosial bacarıqlarının inkişafına mane olur. Müəllim–uşaq münasibətlərində emosional gərginlik yarana bilər. Təhsil mühitində bu uşaqların davranışları bəzən yanlış qiymətləndirilir və pedaqoji yanaşmada səhvlərə səbəb olur. Bu baxımdan, həm yerli pedaqoji yanaşmalar, həm də beynəlxalq inklüziv təhsil modelləri belə uşaqlar üçün fərdi yanaşmanın vacibliyini vurğulayır (Langbecker və b., 2020).

Danışma çətinliklərinin psixoloji və pedaqoji təsiri

Danışma çətinlikləri uşaqların psixoloji inkişafında və pedaqoji mühitdə davranışlarında mühüm rol oynayır. Nitq pozuntuları olan uşaqlar öz fikirlərini ifadə etməkdə çətinlik çəkdikləri üçün emosional gərginlik yaşayır, bu isə bəzən aqressiv davranışlara və sosial münasibətlərdə problemlərə gətirib çıxarır. Yerli tədqiqatlarda qeyd olunur ki, danışma çətinliyi olan uşaqların emosional reaksiyaları daha kəskin olur və bu, onların təhsil mühitində adaptasiyasını çətinləşdirir (Əliyeva, 2018). Nitq pozuntuları uşağın özünüifadə imkanlarını məhdudlaşdırır, nəticədə əsəbilik, aqressiya, özünə inamsızlıq və sosial təcrid halları güclənir. Xarici tədqiqatlarda vurğulanır ki, danışma

çətinlikləri olan uşaqlar emosional tənzimləmədə çətinlik yaşayır və bu, onların həmyaşıdları ilə münasibətlərinə mənfi təsir göstərir (Law və b., 2013, s. 1072).

Müəllim–uşaq münasibətlərində danışma çətinlikləri pedaqoji prosesin gedişinə birbaşa təsir edir. Müəllimlər belə uşaqlarla ünsiyyətdə əlavə səbr və fərdi yanaşma tələb edir, əks halda uşağın davranışları yanlış qiymətləndirilə bilər. İnküziv təhsil modelləri bu problemlərin həllində mühüm rol oynayır, çünki fərdi yanaşma və psixoloji dəstək uşağın tədris mühitinə inteqrasiyasını asanlaşdırır (Dockrell və Lindsay, 2001, s. 369). Danışma çətinliyi olan uşaqların sosial adaptasiyası zəifləyir, bu isə həmyaşıdlarla münasibətlərdə gərginlik yaradır. Təhsil mühitində bu uşaqlar bəzən “çətin uşaq” kimi qəbul edilir, halbuki onların davranışlarının kökündə emosional və psixoloji səbəblər dayanır. Bu baxımdan pedaqoji yanaşmaların əsas məqsədi uşağın emosional sabitliyini qorumaq və onun sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək olmalıdır.

Pedaqoji yanaşmalar və dəstək strategiyaları

Danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların təhsil mühitində uğurlu inkişafı üçün pedaqoji yanaşmaların düzgün seçilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir pedaqogika inküziv təhsil prinsiplərinə əsaslanaraq belə uşaqlar üçün fərdi yanaşmanı, psixoloji dəstəyi və sosial adaptasiya imkanlarını ön plana çıxarır. Yerli tədqiqatlarda vurğulanır ki, müəllimlərin pedaqoji bacarıqları yalnız akademik biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmamalı, həm də uşağın emosional sabitliyini qorumağa yönəlməlidir (Quliyeva, 2019, s. 52).

Fərdi yanaşma metodları uşağın psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tədris prosesinin adaptasiyasını təmin edir. Danışma çətinliyi olan uşaqlar üçün vizual materiallardan istifadə, sadələşdirilmiş tapşırıqlar və interaktiv metodlar onların öyrənmə motivasiyasını artırır. Xarici tədqiqatlarda da qeyd olunur ki, pedaqoji dəstək nitq terapiyası ilə birgə tətbiq olunduqda uşaqların emosional sabitliyi və sosial bacarıqları daha sürətli inkişaf edir (Boyle və b., 2009, s. 24).

Müəllimlərin psixoloji dəstək bacarıqları bu prosesdə xüsusi rol oynayır. Müəllim uşağın emosional vəziyyətini düzgün qiymətləndirməli, onun davranışlarını anlayışla qarşılamalı və müvafiq pedaqoji strategiyalar tətbiq etməlidir. Bu yanaşma uşağın özünüifadə imkanlarını genişləndirir və tədris mühitində müsbət münasibətlərin formalaşmasına şərait yaradır (Dockrell və Marshall, 2015, s. 116).

Validəyn–müəllim əməkdaşlığı da pedaqoji dəstəyin ayrılmaz hissəsidir. Validəynlər uşağın gündəlik davranışlarını və emosional reaksiyalarını daha yaxından müşahidə etdikləri üçün pedaqoji prosesdə mühüm tərəfdaş rolunu oynayırlar. Müəllim və validəyn arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq uşağın təhsil mühitinə adaptasiyasını asanlaşdırır və onun emosional sabitliyini gücləndirir (Lindsay və b., 2007).

Beləliklə, pedaqoji yanaşmaların əsas məqsədi danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların emosional sabitliyini qorumaq, onların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək və inküziv təhsil mühitində uğurlu inteqrasiyasını təmin etməkdir.

Empirik müşahidələr və praktik nümunələr

Danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların davranışlarının öyrənilməsi yalnız nəzəri yanaşmalarla məhdudlaşmır, həm də empirik müşahidələrə əsaslanmalıdır. Təhsil mühitində aparılan müşahidələr göstərir ki, danışa bilməyən və ya nitqində ciddi çətinlik yaşayan uşaqlar emosional gərginliklərini davranışları vasitəsilə ifadə edirlər. Bu davranışlar bəzən aqressivlik, əsəbilik, sosial təcrid və ya həddindən artıq emosional reaksiya formasında özünü göstərir. Yerli müşahidələrdə qeyd olunur ki, belə uşaqların pedaqoji mühitdə davranışları müəllimlərin diqqətli yanaşmasını tələb edir, çünki yanlış qiymətləndirmə onların psixoloji vəziyyətini daha da ağırlaşdırır (Məmmədova, 2020, s. 28).

Praktik nümunələr göstərir ki, danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların emosional reaksiyaları pedaqoji dəstək vasitəsilə idarə oluna bilər. Müəllimlər tərəfindən tətbiq olunan vizual materiallar, oyun əsaslı metodlar və fərdi tapşırıqlar uşağın özünüifadə imkanlarını genişləndirir və emosional sabitliyini gücləndirir. Xarici tədqiqatlarda da vurğulanır ki, nitq terapiyası ilə pedaqoji yanaşmanın inteqrasiyası uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafına mühüm təsir göstərir (Boyle və b., 2009).

Müşahidələr həmçinin göstərir ki, valideyn–müəllim əməkdaşlığı uşağın davranışlarının idarə olunmasında mühüm rol oynayır. Valideynlər uşağın gündəlik həyatında emosional reaksiyalarını daha yaxından müşahidə etdikləri üçün pedaqoji prosesdə müəllimlərə əlavə məlumat verə bilirlər. Bu əməkdaşlıq nəticəsində uşağın emosional vəziyyəti daha düzgün qiymətləndirilir və pedaqoji strategiyalar daha effektiv tətbiq olunur (Lindsay və b., 2007).

Empirik müşahidələr və praktik nümunələr göstərir ki, danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların pedaqoji dəstəklənməsi yalnız nəzəri əsaslara deyil, həm də real təcrübəyə söykənməlidir. Müəllimlərin müşahidə bacarıqları, valideynlərlə əməkdaşlıq və müasir pedaqoji metodların tətbiqi uşağın emosional sabitliyini qorumaq və sosial adaptasiyasını gücləndirmək üçün vacibdir.

Pedaqoji implikasiya və tövsiyələr

Danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların təhsil mühitində uğurlu inkişafı üçün pedaqoji yanaşmalar yalnız nəzəri əsaslarla məhdudlaşmamalıdır, həm də praktik tövsiyələrə söykənməlidir. Müəllimlər üçün ən vacib tövsiyə uşağın emosional vəziyyətini düzgün qiymətləndirmək və onun davranışlarını anlayışla qarşılamadır. Bu yanaşma uşağın özünüifadə imkanlarını genişləndirir və tədris mühitində müsbət münasibətlərin formalaşmasına şərait yaradır. Yerli tədqiqatlarda vurğulanır ki, müəllimlərin pedaqoji bacarıqları uşağın emosional sabitliyini qorumağa yönəldildikdə, onun sosial adaptasiya imkanları daha da güclənir (Quliyeva, 2019, s. 26).

Valideynlər üçün tövsiyə uşağın gündəlik davranışlarını diqqətlə müşahidə etmək və bu barədə müəllimlərlə mütəmadi şəkildə məlumat mübadiləsi aparmaqdır. Valideyn–müəllim əməkdaşlığı uşağın emosional sabitliyini qorumaq və pedaqoji strategiyaların effektivliyini artırmaq üçün mühüm şərtədir. Xarici tədqiqatlarda da qeyd olunur ki, valideynlərin prosesə fəal qoşulması uşağın sosial bacarıqlarının inkişafına və təhsil mühitinə integrasiyasına müsbət təsir göstərir (Lindsay və b., 2007, s. 812).

Təhsil müəssisələri üçün tövsiyə inklüziv təhsil prinsiplərinin tətbiqini gücləndirməkdir. Bu, fərdi yanaşma metodlarının genişləndirilməsini, psixoloji dəstək proqramlarının integrasiyasını və müəllimlərin bu sahədə peşəkar hazırlığının artırılmasını tələb edir. Xarici araşdırmalar göstərir ki, inklüziv təhsil mühitində danışma çətinliyi olan uşaqlar daha uğurlu nəticələr əldə edir və sosial adaptasiya prosesində daha az çətinlik yaşayırlar (Dockrell və Marshall, 2015, s. 118).

Beləliklə, pedaqoji implikasiya ondan ibarətdir ki, danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların dəstəklənməsi yalnız fərdi müəllim səyləri ilə deyil, həm də valideynlərin iştirakı və təhsil müəssisələrinin sistemli yanaşması ilə mümkün olur. Bu integrasiya uşağın emosional sabitliyini qorumaqla yanaşı, onun sosial bacarıqlarını inkişaf etdirir və inklüziv təhsil mühitində uğurlu integrasiyasını təmin edir.

Nəticə

Danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların pedaqoji dəstəklənməsi müasir təhsil sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan nəzəri təhlillər və empirik müşahidələr göstərir ki, nitq pozuntuları uşaqların emosional sabitliyinə, sosial münasibətlərinə və təhsil mühitində davranışlarına birbaşa təsir göstərir. Bu təsirlər bəzən aqressivlik, əsəbilik və sosial təcrid formasında özünü büruzə verir, lakin pedaqoji yanaşmalar və psixoloji dəstək vasitəsilə bu halların idarə olunması mümkündür.

Müəllimlərin fərdi yanaşma bacarıqları, valideynlərlə əməkdaşlıq və inklüziv təhsil prinsiplərinin tətbiqi uşaqların emosional sabitliyini qorumaq və onların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün əsas şərtlərdir. Yerli və xarici tədqiqatların müqayisəsi göstərir ki, nitq terapiyası ilə pedaqoji dəstəyin integrasiyası uşaqların təhsil nəticələrini yaxşılaşdırmaqla yanaşı, onların sosial adaptasiya imkanlarını da gücləndirir.

Bu məqalənin nəticələri pedaqoji praktikada danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqlar üçün metodoloji tövsiyələrin hazırlanmasına, müəllimlərin peşəkar hazırlığının artırılmasına və valideyn–müəllim əməkdaşlığının gücləndirilməsinə yönəlmişdir. Gələcək tədqiqatlarda bu mövzunun daha geniş empirik araşdırmalarla dəstəklənməsi, müxtəlif yaş qruplarında müqayisəli təhlillərin aparılması və psixoloji dəstək proqramlarının effektivliyinin qiymətləndirilməsi vacibdir.

Nəticə etibarlı ilə, danışma çətinliyi olan psixoloji həssas uşaqların pedaqoji dəstəklənməsi yalnız onların təhsil nəticələrini yaxşılaşdırmaqla məhdudlaşmır, həm də emosional sabitlik, sosial inteqrasiya və şəxsiyyətin harmonik inkişafı üçün mühüm zəmin yaradır.

Ədəbiyyat

1. Abasova, S. A. (2021). *Serebral iflicli uşaqlarda sensor-perseptiv sferanın diaqnostikası*. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.
2. Boyle, J., McCartney, E., Forbes, J., & O'Hare, A. (2009). A randomised controlled trial and economic evaluation of direct versus indirect and individual versus group modes of speech and language therapy for children with primary language impairment. *Health Technology Assessment*, 11(25), 1–139. <https://doi.org/10.3310/hta11250>
3. Dockrell, J., & Lindsay, G. (2001). Children with specific speech and language difficulties: The teachers' perspective. *Oxford Review of Education*, 27(3), 369–394. <https://doi.org/10.1080/03054980120067430>
4. Dockrell, J., & Marshall, C. (2015). Measurement issues: Assessing language skills in young children. *Child and Adolescent Mental Health*, 20(2), 116–125. <https://doi.org/10.1111/camh.12072>
5. Əhmədova, K. (2010). *Uşaq psixologiyası*. Nurlan Nəşriyyatı.
6. Əliyeva, N. (2018). *Uşaqlarda nitq pozuntularının psixoloji xüsusiyyətləri*. ADPU Nəşriyyatı.
7. Langbecker, D., Snoswell, C. L., Smith, A. C., Verboom, J., & Caffery, L. J. (2020). Long-term effects of childhood speech and language disorders: A scoping review. *South African Journal of Childhood Education*, 10(1), Article a801. <https://doi.org/10.4102/sajce.v10i1.801>
8. Law, J., Reilly, S., & Snow, P. C. (2013). Speech, language and communication needs in the early years: A research perspective. *Early Child Development and Care*, 183(8), 1072–1088. <https://doi.org/10.1080/03004430.2013.812134>
9. Lindsay, G., Dockrell, J., & Strand, S. (2007). Longitudinal patterns of behaviour problems in children with specific speech and language difficulties: Child and contextual factors. *British Journal of Educational Psychology*, 77(4), 811–828. <https://doi.org/10.1348/000709906X171141>
10. Məmmədova, L. (2020). *Uşaqlarda nitq pozuntularının pedaqoji müşahidəsi və idarəsi*. ADPU Nəşriyyatı.
11. Quliyeva, R. (2019). *Uşaqlarda nitq pozuntularının pedaqoji idarəsi*. ADPU Nəşriyyatı.
12. Xəlilov, H. (2005). *Uşaq və yeniyetmələrin inkişafının sosial-psixoloji məsələləri*. Elm Nəşriyyatı.

Daxil oldu: 10.08.2025

Qəbul edildi: 06.12.2025